

תיווך זיכרון השואה לילדים ונוער:
מענים אפשריים
לדילמות פסיכו-חינוכיות

כלי עזר לפסיכולוגים וליועצים חינוכיים

ליקטו, כתבו וערכו

ד"ר גילה מצליח-ליברמן

יוסי כץ

הראל עזר

מרץ 2017

תוכן עניינים

הקדמה	עמ' 3
פרק ראשון: תיווך נושא השואה לילדים ובני נוער - בלתי נמנע, חשוב, ערכי ואפשרי	עמ' 5
א. במדינת ישראל שיח על השואה ועיסוק בהנחלת זיכרון השואה הם בלתי נמנעים	עמ' 5
ב. במדינת ישראל חשוב להפגיש את הילדים עם זיכרון השואה	עמ' 7
ג. החשיבות של בנייה ערכית מוסרית אצל הדור הצעיר להנחלת זיכרון השואה	עמ' 7
ד. הנחלת זיכרון השואה לילדים - מעשה אפשרי	עמ' 8
פרק שני: הכנה רגשית של איש החינוך לעיסוק בנושא השואה	עמ' 9
א. הצורך בהכנה רגשית של אנשי חינוך לתיווך נושא השואה לתלמידים	עמ' 9
ב. מפגש ההכנה עם איש החינוך	עמ' 10
ג. חשיבות מקורות התמיכה האפשריים העומדים לרשות איש החינוך	עמ' 11
פרק שלישי: התמודדות עם תגובות או שאלות מאתגרות שאנשי חינוך עשויים להעלות לפני פסיכולוגים ויועצים	עמ' 13
א. רקע	עמ' 13
ב. שאלות ותשובות	עמ' 14
פרק רביעי: רשימת ביבליוגרפיה	עמ' 20
פרק חמישי: פעילות שפ"י לחדרי מורים מתוך האתר "בשבילי הזיכרון"	עמ' 22

הטקסט נכתב בלשון זכר מטעמי נוחות.
התכנים מכוונים לנשים ולגברים כאחד.

הקדמה

מדי שנה מוטלת על אנשי החינוך המשימה המורכבת של הנחלת זיכרון השואה לתלמידים ולתלמידות של מדינת ישראל. יום הזיכרון לשואה ולגבורה הוא השיא בתהליך זה, אבל תהליכי ההנחלה מתקיימים גם ביום-יום, ואין ספק שהם תהליכים מורכבים שכרוכות בהם דילמות חינוכיות ופסיכולוגיות.

מצד אחד ברור לנו עד כמה השואה נהייתה יסוד בהווייתנו הלאומית והאישית, ולפיכך אנחנו מצוים בהנחלתה לדורות הבאים. מצד אחר אנחנו מתלבטים עד כמה יש להפגיש את הדור הצעיר עם מורכבותה, ומה הדרך המתאימה והנכונה לעשות זאת. אנו אנשי החינוך, החשים חובה מוסרית וערכית להנחיל את זיכרון השואה, מוצאים לא אחת פתרונות אינטואיטיביים, מספקים וטובים דיים לדילמות אלו. אך במצבים רבים אנחנו פוגשים דילמות לא פתורות באשר לדרך ההנחלה הנכונה, ולא אחת דרכי הנגשה חינוכית מוצלחות פחות בגני הילדים ובבתי הספר.

משיחות עם אנשי חינוך עולה כי ההתלבטות העיקרית מתרכזת בבני הגיל הצעיר וכי קיים חיפוש אחר הדרך הנכונה, בין הרחקה לקירוב, בין התעלמות להדגשת יתר.

מסמך זה נועד לשמש לאנשי מקצוע בתחום בריאות הנפש, פסיכולוגים ויועצים, בהנחיית הצוותים החינוכיים הנמצאים במגע הישיר עם הילדים בהוראת נושא השואה ובהנגשתו.

ניסינו לתת מענה לשאלות ולתהיות הפוגשות אותנו בכל פעם מחדש באשר למידה שבה נכון לחשוף את הילדים ואת נפשם הצעירה והמתפתחת לזוועות העולם הזה בכלל ולזוועות השואה בפרט.

הפרק הראשון עוסק בשאלה אם בכלל נכון להפגיש את הדור הצעיר עם זיכרון השואה, ובעיקר ילדים צעירים במיוחד. בפרק נטען כי ההפגשה הזו היא בלתי נמנעת, חיונית וחשובה להתפתחותו הנפשית של התלמיד. הפרק מבוסס על הפרק "תיווך נושא השואה לילדים צעירים: חיוני, חשוב ואפשרי" (מצליח-ליברמן, 2015, עמ' 8-10).

הפרק השני מציע עקרונות בהכנת מורים לפעילות להנחלת זיכרון השואה. המשימה המורכבת מחייבת את איש החינוך לפתח חוסן רגשי לעיסוק בנושא. בפרק זה מוצע תהליך פרטני עם איש החינוך לפיתוח ההתבוננות הפנימית, לאיתור קשיים אפשריים ולבניית שיטות עוקפות להתמודדות.

הפרק השלישי עניינו השאלות שעולות מאנשי חינוך על משימתם החינוכית והתשובות האפשריות לדילמות המועלות. הפרק סוקר מאפיינים קוגניטיביים ורגשיים על פי גיל ודן בעקרונות הפדגוגיים אשר הולמים מאפיינים אלו, במסגרת העיסוק בנושא השואה. חלק זה יכול לאפשר לאנשי החינוך לחדד את דרכי ההוראה ולסייע בבחירת החומרים. בחלק זה מתאפשרת התבוננות נוספת בעקרונות המסייעים בהוראת השואה, מתוך שאלות נפוצות שמעלים אנשי חינוך.

הפרק הרביעי מאגד את המקורות שהסתמכנו עליהם בעת כתיבת המסמך. מקורות אלו ואחרים בכוחם לסייע לאיש החינוך להרחיב את עולם המושגים והתבוננות הפסיכו-פדגוגיות בנושא מורכב זה.

הפרק החמישי מציג סדנה לחדר מורים שחיבר צוות שפ"י, ובה היערכות בית ספרית עם כלל המורים לביורר העמדה והמורכבות הרגשית של איש החינוך בבואו לעסוק בנושא.

במסמך זה קיבצנו חומרים שעוסקים בנושא, והוא נועד לשמש תוספת וחיזוק לעוסקים בתהליכים המורכבים של הפגשת הדור הצעיר עם נושא השואה ומצטרף לחומרים רבים אחרים.

פרק ראשון:

תיווך נושא השואה לילדים ובני נוער – בלתי נמנע, חשוב, ערכי ואפשרי

הורים ואנשי חינוך מתלבטים כיצד לשוחח עם הילדים על מאורעות השואה. הנושא קשה ומורכב, והחשיפה אליו מתרחשת מדי שנה כבר מגיל צעיר, לקראת יום הזיכרון לשואה ולגבורה.

אחת הסיבות להימנעות מהעיסוק בשואה היא הקושי של המבוגרים עצמם להתמודד עם הנושא המורכב. רבים הם בני הדור השני, השלישי או הרביעי לניצולי שואה, כך שהנושא טעון במובן הרגשי ברמה האישית, ויש המעדיפים להדחיקו. זאת ועוד, יש חשש שמא חשיפת הילד לנושא והעיסוק באלימות הקשה, בסבל, בהרג ובמוות עלולים לפגוע בו פגיעה טראומטית.

לא לה מתלווה קושי מעשי: סמיכות האירועים החשובים בתרבות ישראל ובמסורת היהודית - חג הפסח, יום הזיכרון לשואה ולגבורה, יום הזיכרון לחללי צה"ל ויום העצמאות - עלולה להקשות על איש החינוך לטפל כהלכה בכולם.

נדמה כי השילוב של הקושי האישי של המבוגרים להתמודד עם תוכני השואה, החשש מחשיפת התלמידים לנושאים מורכבים כל כך ומשך הזמן הקצר שאפשר לייחד לעיבוד הנושא מרחיק לעיתים את אנשי החינוך מהעיסוק בשואה. זאת משום החשש מהצפת התלמידים בזוועות אותם הימים, ללא שהות מספקת ויכולת לעבד תכנים אלו.

כאשר בריאותו הנפשית של הילד והתפתחותו התקינה עומדות לנגד עינינו, עלינו לבחון אם אפשר להימנע מעיסוק בנושא ומה עלולות להיות השפעות ההימנעות על הילדים.

א. במדינת ישראל שיח על השואה ועיסוק בהנחלת זיכרון השואה הם בלתי נמנעים

השואה מסרבת להישאר כלואה בין דפי ספרי ההיסטוריה. היא נוכחת נוכחות שקטה אך קבועה בחיינו הפרטיים ובחינו הציבוריים. מדי פעם היא מגיחה לקדמת הבמה. לפעמים נצמדת לאירועים שעל סדר היום, ולפעמים היא זו שעל סדר היום. היא זו שבחזית השיח, לא כנספחת, לא כהקשה, אלא כנושא עצמו. כך בארץ, כך בעולם. בפינות שונות של הגלובוס מכריזה השואה על עצמה כאירוע קיצון שמסרב להיכנע לרודנות השכחה ולתכתיבי הזמן החולף (נוביק, 2014).

השיחה על השואה בלתי נמנעת, שכן אי אפשר להגן על הילדים באמצעות חסימה הרמטית של תכנים שהתקשורת משדרת ושל החשיפה האין-סופית בכל קשת המסכים. בעידן הטכנולוגי המפותח כל כך, הילדים חשופים, כבר מהגיל הצעיר, לתכנים אלו כפי שלא היו מעולם.

ילד איננו טיפש; הטיפשים ביניהם אינם רבים יותר מאשר בין המבוגרים. מה רבות הפעמים שאנחנו, עטופים בפאר השנים, מטילים הוראות ללא מחשבה, לא מבוקרות, לא ניתנות לביצוע. הילד הנבון עומד לא אחת נדהם מול טיפשות תוקפנית, מבוזה, באה-בשנים [...] הילד הוא נוכרי בארץ זרה, לא מבין את השפה, לא מכיר את כיווני הרחובות, לא מכיר את החוקים ואת המנהגים. לפעמים יעדיף להתבונן סביב בעצמו; אם ייתקל בקושי, יבקש הנחיה ועצה. נחוץ מדריך שיענה בנימוס על שאלתו. (קורצ'אק, 1976, עמ' 365-366).

1. פרק זה מבוסס על הפרק "תיווך נושא השואה לילדים צעירים: חינוכי, חשוב ואפשרי", מצליח-ליברמן (2015).

החשיפה הבלתי נמנעת של תוכני השואה פוגשת את הילדים נטולי כלים רגשיים וקוגניטיביים לעיבוד רבים מתכנים אלו. באמצעות למידה אקראית התלמידים קולטים פיסות מידע שאינן מעובדות, והם אינם מסוגלים להבינן במלואן. על כן הם עלולים להשלים את הסיפור הבלתי מובן להם בתכנים מעולמם הפנימי ולפתח תפיסה מעוותת, מפחידה ומעוררת מצוקה. כך חשיפה בלתי נמנעת זו עלולה להביא לידי הצפה רגשית ולעורר חרדה. על המחנכים מוטלת המשימה של תיווך נכון של החומרים הקשים, בהלימה למשאבים הרגשיים ולהבנה הקוגניטיבית המאפיינים את שלב התפתחותו של הילד.

המבוגר עלול לחוש בחוסר נוחות, ועל כן להמעיט בחומרן של תופעות אלו. הוא עלול להאמין שכאשר הוא נמנע מעיסוק בנושא השואה, הוא מקל את פחדי הילד, אך למעשה התוצאה עלולה להיות הפוכה: דווקא ההתעלמות עלולה להעצים את החרדה כי היא מניחה לילד להתמודד לבדו עם התכנים הקשים שהוא נחשף להם בעל כורחו. חיוני אפוא שניזום שיחה על הנושא גם עם ילדים צעירים.

העיסוק בשואה הוא בלתי נמנע, הוא חלק מהווייתנו הלאומית, המשפחתית והאישית. הוא מושרש עמוק כל כך בשיח הציבורי ובחיי היום-יום שלנו, עד שאין לנו אפשרות להעלימו. זאת ועוד, לו היה ניתן להשתיקו, אנו נטען שזו טעות ושחשוב להנחיל את זיכרון השואה באופן מותאם לדור הצעיר.

ב. במדינת ישראל חשוב להפגיש את הילדים עם זיכרון השואה

אנחנו נכנעים לאשליה שילד עשוי להסתפק זמן רב בראיית עולם מלאכית, שם הכול פשוט ומלא תבונת לב, שיעלה בידינו להסתיר מפניו בורות, חולשה, ניגודים, את תבוסותינו ונפילותינו

(קורצ'אק, 1996, עמ' 79).

חשוב שנחשוף ילדים לנושא השואה מגיל צעיר, וזאת בהלימה למשאבים הקוגניטיביים והרגשיים בכל גיל. אומנם רבים מאמינים כי יש לחשוף את הילד לחוויות נעימות בלבד כדי להגן עליו ככל האפשר, אלא שמציאות החיים מורכבת מאוד, והצדדים האפלים של האדם הם חלק בלתי נמנע מהחוויה האנושית של כל אחד מאיתנו, גם של הילדים. דרך הדין במאורעות הנוראים שאירעו, יוכל הילד לפגוש את עובדת קיום הרשע בעולם ולפתח עמדה מוסרית כלפיו, תוך בחינת דרכים לעידון דחפיו ההרסניים שלו עצמו. כך נפחית את החדירה של תכנים מאיימים - הקיימים בתת-המודע של כל אדם - לתוך המודע של הילד. ללא תיווך התכנים המאיימים עלולים לעורר פחדים, סיטוים וחרדות הייחודיים לו, בלא שנוכל ללוות אותו ולסייע לו בעיבודם. עוד באמצעות התיווך נעניק לתלמיד את היכולת התבונית של מבט מפוכח על העולם ונחשל את יכולת ההתמודדות שלו עם המציאות המורכבת שיפגוש בחייו.

ג. החשיבות של בנייה ערכית מוסרית אצל הדור הצעיר להנחלת זיכרון השואה

לחשיבות הנחלת זיכרון השואה יש גם היבט של פיתוח והעצמה ערכית-מוסרית אצל הדור הצעיר. חשוב לחשוף ילד לנושא השואה בשנים המעצבות את אישיותו ואת תפיסת עולמו: כך נוכל לפתח בו ערכים אנושיים אוניברסליים, ונשביח את רמתו המוסרית של האדם היום ובעתיד. החוקרים מלמדים אותנו שהבסיס להתפתחות המוסרית של האדם הוא האמפטיה שאנו נולדים איתה. על המבוגרים להגן על האמפטיה הטבעית בילד בעודו צעיר, לחזקה ואף לסייע לו בביסוסה. על המבוגרים מוטלת המשימה לעגן את רגשותיו האנושיים של הילד בתוך מערכת ערכים ברורה ומפורשת, והיא תשמש תשתית לחשיבתו המוסרית בתהליך התפתחותו (מצליח-ליברמן, 2015, עמ' 9).

החשיפה להתרחשויות הנוראיות של תקופת השואה עלולה לעורר, באדם באשר הוא אדם ובילדים במיוחד, שאלות קשות על דרכו של העולם מבחינה ערכית-מוסרית. הדיון בשאלה מה קרה בתקופת השואה, כיצד קמו להם בני אדם כדי להרוג בני אדם אחרים רק משום מוצאם וכיצד התאפשר תהליך נורא כל כך בעולם שלא היה שונה בתכלית השינוי מעולמנו כיום מאפשר עיסוק בערכים אנושיים אוניברסליים, בטוב וברע ובבדיקה של ערכים כמו צדק, הגינות, עזרה, המאבק להישרדות, חמלה ושייכות ופותח פתח לדיון באדם השלם על הצדדים הטובים והרעים שבו. התעמקות בסיפורים ספציפיים, התבוננות בהתרחשויות בהם וניתוח שלהם מחדדים דילמות מוסריות ומעוררים תהליך של חיזוק היסודות הערכיים.

ד. הנחלת זיכרון השואה לילדים – מעשה אפשרי

תיווך נושא השואה לילדים אינו רק חינוכי וחשוב; הוא גם **אפשרי**. המדריך שלהלן מבקש להסביר כיצד לעשות זאת בדרך ההולמת את משאביו הקוגניטיביים והרגשיים של התלמיד ובאווירה מכילה. המדריך ידון גם במקומו של איש החינוך: במשמעויות הדברים עבורו כאדם ובטיב האינטראקציה של מבוגר-ילד סביב תוכני השואה - אינטראקציה שתצמיח אצל התלמיד חוסן נפשי, ערכים כלל אנושיים וזהות לאומית.

יש ערכות רבות ומגוונות אשר אם נעשה בהן שימוש מושכל ואם נקפיד בהן על עקרונות וכללים תואמי גיל, נעשה בעזרתן עבודה ראויה ומדויקת.

פרק שני:

הכנה רגשית של איש החינוך לעיסוק בנושא השואה

א. הצורך בהכנה רגשית של אנשי חינוך לתיווך נושא השואה לתלמידים

כאמור לעיל, למשימת התיווך תפקיד מכריע בקידום ההתפתחות הנפשית, הרגשית והבין-אישית של התלמיד. תיווך אפקטיבי של תהליך הלמידה הוא משימה מורכבת, שכן הוא דורש מאיש החינוך להפעיל כל מה שהוכמה פונקציות קוגניטיביות כמו עיבוד התוכן, המשגתו, התאמתו לגיל התלמידים, העברתו לתלמיד באופן בהיר, עידוד התלמיד לחשיבה אקטיבית ועוד. כאשר מדובר בנושא טעון במובן הרגשי, כמו נושא השואה, איש החינוך נדרש ביתר שאת לפונקציות נוספות: מעקב אחר התהליכים והרגשות שחווה התלמיד, התייחסות למצבו הרגשי, גילוי קשב ואמפטיה ומיומנות שיקוף. על איש החינוך להשרות על התלמיד ביטחון ביכולתו להכיל את מגוון רגשותיו ולסייע בעיבודם.

נוסף על כך, תיווך נושא השואה נושא עימו מעורבות רגשית של איש החינוך עצמו. אומנם מעורבות זו רצויה, שכן היא משדרת לילד מסר חשוב של אנושיות ואמפטיה, ובמגזר היהודי גם הזדהות עם העם היהודי, אך היא עשויה להעלות תכנים רגשיים לא קלים מתוך עולמו הפנימי של איש החינוך. לפיכך המטען הרגשי המתלוו לעיסוק בנושא השואה הופך את משימת התיווך - המורכבת ממילא - לקשה אף יותר ומחייבת פיתוח חוסן רגשי. המתווך נדרש להתבונן פנימה ולבחון את עצמו: אילו קשיים ואילו רגשות מעורר בו העיסוק בנושא? האם הרגשות חוסמים או בולמים אותו?

פסיכולוגים ויועצים בכוחם לסייע לאנשי החינוך - גננות ומורים - לקיים תהליך זה של התבוננות פנימית, ליבון הרגשות, עיבודם וויסותם. חשוב שהפסיכולוג או היועץ יאתר את מידת יכולתו של איש החינוך להבחין בין צרכיו הרגשיים ובין צרכיו של התלמידים: ככל שיכולת האבחנה הזאת אצל איש החינוך גבוהה יותר, כך סביר יותר שיעמוד בהצלחה במלאכת התיווך, וככל שהיא נמוכה יותר, כך קיים צורך רב יותר בהכוונה מצד הפסיכולוג או היועץ.

במסגרת התוכנית החינוכית בנושא השואה, מפורטת בנספח הצעה להפעלה קבוצתית בנושא - "פעילות שפ"י לחדר המורים" (ראו גם "קול השואה כולה" באתר "בשבילי הזיכרון"). פעילות זו מכוונת לשלב הראשון של ההיערכות הבית ספרית עם כלל המורים להפעלת התוכנית בבית הספר, ובה בירור עמדות אישיות ורגשיות בנושא השואה לקראת העיסוק בנושא עם התלמידים.

ב. מפגש ההכנה עם איש החינוך

חלק זה מתמקד בדיאלוג פרטני (בין פסיכולוג או יועץ ובין מורה או גננת). שיח ההכנה עניינו סוגיית המעורבות הרגשית של איש החינוך בעיסוק בנושא השואה. מעורבות רגשית זו היא טבעית, אך חשוב לברר מהי החוויה האישית של איש החינוך הנוגעת לזיכרון השואה ומהו המטען הרגשי המתלווה לחוויה זו.

מטרות המפגש

1. לאפשר לאיש החינוך לחדד את מודעותו לעמדותיו כלפי משימת הוראת השואה
2. לעודד את איש החינוך לזהות את המורכבות הרגשית האישית שלו בעניין המשימה
3. לסייע לאיש החינוך להגיע ערוך למשימה בצורה המיטבית מבחינה קוגניטיבית ורגשית
4. לחזק את תחושת המסוגלות של המחנך לעסוק בנושא

שאלות מפתח במפגש

כדי לקיים שיח רגשי כזה, ניתן להסתייע גם בשאלות המפורטות ב"פעילות שפ"י לחדר המורים" שצוינה לעיל, שכן הן עשויות להתאים גם למסגרת העבודה הפרטנית שבה דן פרק זה.

עקרונות לניהול השיח

1. חשוב לברר עם איש החינוך מהו החיבור האישי שלו לזיכרון השואה ומהי עמדתו - גם הרגשית - באשר למשימה של הנחלת זיכרון השואה. האם הוא מזדהה עם הצורך ועם הדרישה של מערכת החינוך לעסוק בנושא? האם הוא מחויב למשימה? אם יש בו הסתייגות, יהיה אפשר לברר מהם הדעות, הרגשות וההתלבטויות שלו העומדים מאחוריה. חשוב לזהות תחושות של חוסר ביטחון מקצועי באשר למשימה ולתת לגיטימציה לכל חשש. יש לזהות כיצד נתפס המקום הרגשי של התלמידים כלפי הנושא ומי לדעתו צריך ללמד את הנושא. אם מזהים קושי רגשי, חשוב לברר מה הבסיס שעליו הוא יושב ולסייע בעיבוד קושי זה.

2. לאחר לאחר ליבון החוויה, הרגשות והאתגרים האישיים, רצוי לדון בכוחות ובמשאבים אשר יוכל איש החינוך לגייס לשם תיווך נושא השואה לילדים ולבני נוער. בעניין גיוס המשאבים האישיים, ניתן להסתייע בעקרונות הלוגותרפיה של ויקטור פראנקל (האדם מחפש משמעות, 1970).

על פי תפיסת הלוגותרפיה, חיפוש המשמעות הוא אחת המוטיווציות של האדם. בכל סיטואציה יכול האדם למצוא משמעות. גם אם הוא אינו יכול לבחור מה קורה לו, הוא תמיד חופשי לבחור איך להגיב. הבחירה וגם ההתרסה של הרוח האנושית מגבירות את החוסן הנפשי של האדם ואת יכולתו להתמודד עם קושי.

רצוי לקיים שיח עם איש החינוך על המשאבים האישיים שלו (המתאימים למשימה) ועל מקורותיו שלו לגיוס תחושת אופטימיות. ניתן לברר מה היו המשאבים שהוא גילה בעצמו בחוויות דומות או ברגע של אמת ואילו משאבים נוספים יוכלו לסייע לו לעמוד במשימה בהצלחה.

הפסיכולוגים או היועצים יוכלו להתכונן על ידי קריאת הספר **האדם מחפש משמעות** (פראנקל, 1970).

המלצות נוספות שמטרתן לעודד את איש החינוך לעסוק בנושא

1. מומלץ להדגיש את מחויבותו החינוכית והמוסרית של איש החינוך: קיים יתרון רגשי ברור לילד אשר המבוגר המתווך לו את התכנים הללו הוא מבוגר משמעותי בחייו ומוכר לו.
2. מומלץ להדגיש לפניו את האחריות החינוכית הנובעת מכך שהילד נחשף באופן בלתי נמנע לתוכני השואה (הוא מרגיש את תחושות המבוגרים, והוא חשוף לאמצעי התקשורת): הילד חווה בהכרח חוויות רגשיות הנוגעות לשואה, אך היות שהיעדר עיבוד ראוי של החוויה עלול להשפיע השפעה שלילית על עולמו הרגשי, נחוצים תיווך חיצוני ועיבוד אחראי של החוויות.
3. מומלץ להדגיש את **מחויבותו היהודית** - "והגדת לבנך".
4. מומלץ להדגיש את החשיבות הפסיכולוגית של תיווך הנושאים הקשים שאין להתעלם מהם - הרשע, השנאה, האכזריות וחוסר האנושיות בעולם, וכאמור בדרך אחראית.

ג. חשיבות מקורות התמיכה האפשריים העומדים לרשות איש החינוך

על אודות הקושי של המבוגרים בעיסוק בנושא השואה כתבה גולדהירש (2009) במאמר "עקרונות הוראת השואה לגיל הרך":

מבוגרים רבים מעידים על עצמם שהם מעבדים את הנושא בכל שנה מחדש, מזדעזעים כל אימת שהם צופים בסרט תיעודי, בביקורים שהם עורכים במוסד הנצחה או כשהם קוראים על אירועי השואה ועוד יותר, כאשר השואה פגעה ישירות בבני משפחתם והם היו חשופים לסיפורים אישיים. נקודת מוצא רגשית זו מעמידה את אנשי החינוך בעמדה של הזדהות עם מצוקתם של ילדים צעירים, הם חשים לא פעם שהם עצמם חסרי משאבים פסיכולוגיים להתמודדות, זקוקים כילדים לליווי ולתמיכה, אך מכירים באחריות המוטלת עליהם. כל אלה גורמים להם לנסות להימנע ממפגש מאיים עם מצב מעורפל של הסברת תקופת השואה ואירועיה לילדים צעירים, שזוהי להם הפעם הראשונה שישמעו אודותיה.

בהמשך מוזכר הצורך למצוא מקורות תמיכה אפשריים עבור אנשי החינוך העוסקים במשימה כדי לקיים עימם חשיבה משותפת, להתייעץ, להקל את ההתמודדות האישית ולתכנן את אופן העיסוק בנושא בכיתות או בגנים.

מקורות תמיכה אפשריים

- א. עמיתים למקצוע, לרבות הרכז לחינוך חברתי
- ב. צוות מקצועי מלווה (יועצת, פסיכולוג, בבית ספר ממלכתי דתי רב בית הספר)
- ג. האתר "בשבילי הזיכרון"
- ד. השתלמויות מורים המוצעות במרכזי פסגה
- ה. על פי חוזר מנכ"ל תשע"ה/4, יש לקיים בכל בית ספר השתלמות מוסדית בנושא הוראת השואה פעם בחמש שנים. (מתווה להשתלמויות הללו נמצא באתר של האגף לפיתוח מקצועי במנהל השתלמויות).

פרק שלישי:

התמודדות עם תגובות או שאלות מאתגרות שאנשי חינוך עשויים להעלות לפני פסיכולוגים ויועצים

א. רקע

הניסיון מלמד כי במהלך לימוד נושא השואה, תלמידים מגיבים תגובות שונות ומגוונות. תגובות אלו עשויות לשקף קשיים רגשיים הנובעים מעיסוק בחומר אשר קשה לשאת מבחינה רגשית, וכמו כן קשיים קוגניטיביים הנובעים מעיסוק בתחום תוכן מורכב כמו השואה.

אנשי חינוך רבים מבקשים להתייעץ בפסיכולוגים ויועצים בעניין המענה ההולם לתגובות אלו מצד התלמידים. מן הראוי אף לעודד אנשי חינוך להציף שאלות בנושא זה.

כפי שהובהר לעיל, חשוב לחשוף את התלמידים לנושא השואה מגיל צעיר, אך קיימת חשיבות עליונה לעשות זאת בהלימה למשאבים הקוגניטיביים והרגשיים של התלמיד: על פי גילו ועל פי החוסן האישי שלו.

בפרק זה יוצגו אתגרים שמעלים אנשי חינוך בסוגיית הוראת נושא השואה, וכן הצעות למענה לאתגרים אלו. המענה יתייחס, בין השאר, למאפיינים של שלבי ההתפתחות הקוגניטיביים, הרגשיים והמוסריים של הילדים ולמשאבים שקיימים אצלם בשלבי ההתפתחות השונים.

נציין כי לעיתים ייתכן שאיש החינוך יעלה שאלות כלליות ועקרוניות בסוגיית הוראת השואה, כגון אם ניתן בכלל לתווך לילד נושא מורכב כל כך, וכן חששות מגרימת טראומה, במיוחד לילדים צעירים, ומהצפת הילדים (והמחנך עצמו) בימים רוויי אירועים (חג הפסח, יום השואה, יום הזיכרון לחללי צה"ל וחג העצמאות). שאלות אלו נדונו בפירוט בפרק הראשון שלעיל.

חשוב לזכור כי לא ניתן לתחום את שלבי ההתפתחות הרגשית, הקוגניטיבית והמוסרית במסגרת של גילים מדויקים, לפיכך יש לראות בחלוקת הגילים (להלן גילים צעירים: גן-כיתה ב'; גיל בית ספר יסודי: כיתות ג'-ו'; וגיל חטיבה עליונה - מתבגרים: כיתות ז'-י"ב) מסגרת התייחסות כללית בלבד. יש לציין כי **השונות הגבוהה ביותר מבחינה התפתחותית קיימת בקרב קבוצת גיל יסודי, כלומר כיתות ג'-ו'.**

פרק זה יפרט שאלות מסוימות אשר מתעוררות לעיתים בקרב אנשי חינוך באשר להתמודדותם עם אופן העברת נושא השואה לתלמידים ויציע מענה אפשרי לכל אחת מהשאלות. המענה יהיה בבחינת מתן כיוון להתייחסות הרצויה או הזמנה לאיש החינוך להרחיב ולהעמיק בשאלה באמצעות מקורות קיימים.

ב. שאלות ותשובות

להלן השאלות וההיבטים הפסיכולוגיים והרגשיים שייתכן שיעלו כאשר יעסקו אנשי החינוך בנושא השואה בכיתות:

1. מה התייחסות העוסקים בנושא השואה לטענה השגורה שלפיה עדיף שלא לחשוף את הילדים בגילים הצעירים למציאות הקשה והכואבת, להגן עליהם ולדחות את הוראת השואה לגיל מאוחר יותר?

הפרק הראשון במסמך זה מספק מענה לשאלה זו. כמו כן מומלץ לעיין בתכנים המתאימים לילדים הצעירים באתר "בשבילי הזיכרון" (בשבילי הזיכרון - תכנית חינוכית בנושא השואה, גן ילדים - יחיד, וכן בשבילי הזיכרון - תכנית חינוכית בנושא השואה, יסודי - משפחה).

2. כיצד עליו להגיב כאשר ילדים, בעיקר צעירים, מקשרים בין השואה ובין חוויות קשות אחרות כגון חוויות של המצב הביטחוני בארץ?

שאלה זו מאוד תקפה במציאות שבה אנו חיים. ראשית, חשוב להבין את ההיגיון של הילד בקישור שהוא עושה בין השואה למצב הביטחוני כיום, ולכן על איש החינוך להיות אמפטי. בחשיפת ילדים צעירים לנושא השואה, בגיל שבו מתבסס הביטחון ונרכש האמון בסובבים אין להכביד על הילדים, אלא להדגיש יותר את ההבדל העצום בין המציאות בתקופת השואה ובין המציאות של היום שבה קיימת מדינת ישראל ולהדגיש את החוסן, את העוצמות, את ההגנה שאנו זוכים לה ואת התקומה (ראו סעיף 1 לעיל).

חשוב להפנות את תשומת הלב של אנשי החינוך לכך שעיסוק בנושא השואה יכול להציף חרדות בקרב תלמידים שגרים באזורי עימות. במקרים כאלה כדאי לראות בכך הזדמנות לתלמיד "לאוורר" את החרדות הללו והזדמנות למורה לדון בכך.

גם ילדים צעירים עשויים לשתף באירועים מפחידים או עצובים אחרים שעולים במחשבתם באופן אסוציאטיבי כשהם נחשפים לנושא השואה. יש להתייחס באמפטיה לאזכורים מסוג זה, אך להשתדל לצמצם את העיסוק בהם במסגרת קבוצת הילדים ולהרחיב עליהם בשיחות אישיות, אם ניכר צורך בכך.

במקרים שבהם יתרשם איש החינוך כי ההצפה או הטלטלה הרגשית שהתלמיד חווה עוצמתן רבה, מומלץ שיפנה להיוועצות עם הצוות הטיפולי בבית הספר, קרי פסיכולוג או יועצת.

3. הורים של ילדים, בעיקר של הצעירים, מביעים חשש מחשיפה של ילדיהם לנושא השואה. מה הדרך הראויה להתמודדות עם חרדות אלו של ההורים?

באתר "בשבילי הזיכרון" יש הצעה למכתב להורים שבו הגננת מעדכנת את ההורים. תוכנו של מכתב זה עשוי להיות מועיל מאוד בשיח עם הורי ילדים הצעירים בגילי גן וכיתות א'-ב'. לפיכך מומלץ לעיין במכתב ("בשבילי הזיכרון - קווים חינוכיים לעיסוק בנושא השואה בגן הילדים - מכתב להורים").

אם נוצר צורך כזה גם עם הורים של תלמידי כיתות בית ספר יסודי, ניתן לנסח מכתב דומה ולשלוח אותו להורים.

4) כיצד עליי להגיב כאשר אני מזהה סערת נפש אצל התלמיד והוא מתקשה בעיבוד הרגשי והקוגניטיבי של הדברים?

המקורות האפשריים לקושי המתואר הם חומרים שאינם תואמים את היכולות של הילדים מבחינה קוגניטיבית ומבחינה רגשית. לפיכך נדרש לערוך בחירה מושכלת של התכנים בשני ההיבטים הללו: חשוב לסנן חומרים כאלו מראש, למשל אובדנות כפתרון למצבי דחק, סיפורים של "נטישת" הורים את ילדיהם, תמונות קשות מאוד לצפייה או חומר אשר אין לילדים המשאבים הקוגניטיביים לעבד.

חשיפה נכונה ומותאמת גיל תאפשר לתווך את הנושא באופן מיטבי וללא נזקים לבריאותו הנפשית של הילד.

אם בכל זאת ניכר שאחד הילדים נסער מן התכנים שהוצגו, נדרשת תשומת לב של איש החינוך, ומצופה ממנו לברר בשיח אישי עם התלמיד מדוע הוא נקלע למצוקה רגשית. יש לנסח שאלות שמזמינות התייחסות פתוחה ולא שאלות של "כן" או "לא" ולהזמין את התלמיד להבעת רגשות, תוך הפגנת אמפטיה.

בהמשך יש לפעול לבניית החוסן שלו: לנסוך בו תחושת ביטחון ולשדר לו תקווה, שמחת חיים ואופטימיות באמצעות אהבה והכלה, תוך התייחסות למציאות החיים העכשווית שהיא מגינה ומאפשרת התפתחות, ותוך מתן תחושה שניתן להתמודד עם קשיים ולעמוד באתגרים.

כמו כן רצוי לחבר את התלמיד לחוויה אישית שלו, אך ורק אם נראה שגישה זו תקל עליו. אם גם אחרי שיחה אישית נראה למחנך שהילד עדיין מוטרד, יש מקום להתייעץ עם יועץ או עם פסיכולוג.

ביום הזיכרון לשואה ולגבורה, יותר מבכל זמן, יש לדאוג לאווירה חמימה של קרבה ולהתייחסות רגישה מצד המבוגרים כלפי התלמידים.

כאשר פסיכולוגים ויועצים מדריכים את הצוותים בבחירת החומרים², חשוב להקפיד שהתכנים יהיו מתאימים לגיל. למשל בגיל הצעיר הילדים קונקרטיים יותר ועדיין אין להם תפיסה של מרחב וזמן. תפיסה זו מתפתחת במהלך השנים ומתגבשת בערך בסוף שנות בית הספר היסודי. לפיכך ראוי במיוחד עם תלמידים צעירים להדגיש את ריחוקו של אירוע השואה בזמן ובמקום. טווח השפה של הילדים בגיל הצעיר מצומצם, וחשוב להקפיד להסביר להם מושגים בסיסיים. אפשר לספר שהשואה הייתה אסון גדול שבו נהרגו המוני אנשים ושביום הזיכרון לשואה ולגבורה נזכרים באנשים שכבר אינם בחיים, שנהרגו בשואה והיו גיבורים.

גם יכולת ההפשטה בגילים הצעירים היא חלקית ומכאן גם ההמלצה להתמקד בסיפור אישי של יחידים. לעומת זאת בכיתות העליונות של בית הספר התיכון כבר ניתן להשתמש בתכנים שיש בהם הפשטה והתייחסות פילוסופית, ואף בחומר שיש בו תיאורי סבל קשים - ובלבד שתיאורים אלו ילוו במשמעות. בגילים צעירים ובגיל בית הספר היסודי הילדים עשויים להתקשות בהבנת רצף של אירועים, ולכן חשוב לנקוט גישה סיפורית ולהמעיט בתיאור ההשתלשלות ההיסטורית של האירועים.

5. כיצד נכון להגיב כאשר תלמידים מבטאים קושי גדול להתמודד עם נושא המוות?

נושא המוות שזור בחיי היום-יום שלנו, וכבר בגיל הצעיר הילדים חשופים לו. על כן העיסוק בשואה אינו החשיפה הראשונה של הילדים למושג זה. חשוב גם לזכור כי קיים הבדל בתפיסת המוות בשלבי ההתפתחות השונים: בגיל הגן הילד מבין כי המוות הוא תופעה סופית בלתי נמנעת, אך הוא מתקשה ליישם את ההבנה הזאת כשמדובר בו או בקרובים לו. רק בתחילת גיל בית הספר היסודי לערך, עם הבשלת מושגי זמן, מרחק וסיבתיות, הילד מסוגל להמשיג את המוות ולהבין שהוא מעבר לשליטתו של האדם, גם שלו עצמו ושל הקרובים לו.

אם בכל זאת איש החינוך נתקל בתגובה חריפה בנושא זה, ראוי לפנות לילד בשיחה אישית המדגישה אמפטיה וחוסן, כמפורט במענה לשאלה 1.

2. בעניין בחירת החומרים, מומלץ שוב לפנות לאתר "בשבילי הזיכרון" ולעיין בתכנים מותאמי גיל.

6. לעיתים תלמידים מתייחסים באופן מיוחד לעיסוק באהבה ובאינטימיות שעולות דרך אגב בחומר. האם עליי להתייחס לכך אף שאנו עוסקים בשואה, ואם כן - כיצד?

החומרים העוסקים בשואה מזמנים, בין השאר, התייחסויות לנושאים של אינטימיות, אהבה וקשרים רגשיים בין בני אדם. היומן של אנה פרנק למשל מזמין עיסוק בנושא זה. חשוב להתייחס לעניין על פי מידת ההתאמה הרגשית והקוגניטיבית לגיל המדובר ולשלבי ההתפתחות שבהם נמצאים הילדים. למשל, גיל חטיבת הביניים מתאים לתחילת עיסוק באהבה ובקשר רגשי בין בני אדם. בעניין זה חשוב שאיש החינוך ידגיש כי גם בתוך הסיטואציה הנוראה של דה-הומניזציה והתערעות עולמם של היהודים בשואה, המשיכו להתקיים יחסים נורמליים של אהבה, קשר אנושי בסיסי ותמיכה הדדית. העיסוק בנושא יכול לחזק את הדיון בכוחות הנפש הפנימיים ובדחפים אשר עמדו בין השאר בבסיס ההישרדות ובבסיס השמירה, במידת האפשר, על צלם אנוש.

7. איך עליי להתייחס לשאלות אתיות ואמוניות שמעלים תלמידים, למשל "איפה היה אלוהים?" ו"כיצד אפשר להאמין אחרי השואה?"

אין להתעלם משאלות שהתלמיד מעלה על אלוהים ואמונה אחרי השואה: שאלות אלו הן מהקשות ביותר, וחשוב לתת לגיטימציה להעלתן, וכן להציג גישות שונות אשר יאפשרו לתלמיד לעצב את תפיסתו מתוך משא ומתן איתן. להרחבה בסוגיה זו, ניתן לעיין במערך שיעור שכתב לחטיבה העליונה הרב רודיק (ראו את מערך השיעור "אמונה במשבר" באתר "בשבילי הזיכרון").

8. כיצד ראוי להגיב כאשר בעקבות עיסוק בשואה תלמיד מבטא עמדה פסימית מאוד, מטיל ספק ביכולתו של הטוב להתקיים או מפגין חוסר סובלנות לרב-תרבותיות?

במסגרת העיסוק בשואה חשוב מאוד לדון בערכים הומניים ואוניברסליים: השאלות האתיות העולות מתוך העיסוק בשואה נוגעות לנו לא רק בהיותנו יהודים אלא גם בהיותנו חלק מהחברה האנושית, והן מזמנות לנו אפשרות לגעת בערכים כלליים אלו. לעניין זה חשיבות עליונה משום שזהו עיצוב הרמה המוסרית של הילדים והשאיפה ליצור עולם טוב יותר ולראות את הסבל ואת העוול שקיימים בכל מקום. ניתן להדגיש ערכים כמו כבוד האדם שנברא בצלם, חמלה ואמפטיה, סובלנות לשונות בין-

אישית, חברות, אמונה ברוח האדם ועמידה ערכית גם לנוכח מצבי משבר קשים מנשוא. יש לסייע לתלמיד בהתמודדות זו, למשל לכוון אותו לבחון את עמדותיו כלפי דמות מרקע שונה שנתקל בה (אישית או מתוך שמיעה או צפייה), לדבר על התלבטויות ערכיות, על תכלית שלמענה ראוי לחיות, וכן לעודד שיח על רב-תרבותיות ועל קבלת האחר. יש להתייחס לנושאים כמו חסידי אומות העולם ובעלות הברית.

9. אני מודה שאני כמבוגר איני מיטיב להתמודד עם נושא השואה. אני תוהה אם אכן יש בכוחי לתווך אותו לתלמידיי.

מומלץ לשוחח עם איש החינוך, כפי שפורט לעיל בפרק השני. כמו כן חשוב שאיש החינוך יחווה חוויה של ביטחון ונוחות עם החומר שהוא עומד לתווך לתלמידיי. אחד הדברים שבכוחם להקל מאוד על איש החינוך בהתמודדות עם הוראת השואה הוא שמירה על העקרונות האלה:

** בגילים צעירים רצוי לספר על ילד אחד בשואה תוך יצירת רצף סיפורי בין טרום המלחמה, זמן המלחמה (לרבות הרחקת היהודים, הגטאות, המחסור וההשפלה) וההישרדות.

בחירה זו מסייעת לילדים להזדהות עם אירועי השואה מנקודת מבט מוכרת להם. כמו כן ניתן להדגיש את נושא חסידי אומות העולם.

** אין לשאול את התלמידים "מה הייתם עושים במקום הילד או המבוגר שעברו את השואה?"

** יש לתווך את הנושא כך שיעניק לתלמידים תחושה שהם מוגנים.

** יש להימנע משימוש באמצעים המתבססים על המחשות פיזיות כגון סימולציות והצגות אשר חושפות את הילדים לחוויות של הזדהות, וכן מהצגת תמונות שתוכניהן מאיימים.

10. לאילו נושאים חשוב לתת תשומת לב במפגשים של התלמידים עם ניצולי שואה?

כאשר מתקיים מפגש כזה, מומלץ לשוחח מראש עם ניצול השואה ולתאם איתו ציפיות באשר לתכנים שיהיו בדבריו. תיאום הציפיות יתבסס על ההתאמה הרגשית והקוגניטיבית לגיל הילדים. בשיחה זו חשוב להקדיש תשומת לב לכך שתהיה שזירה של תכנים הכוללים משאבי התמודדות, שמירה על צלם אנוש ולא רק תיאורי חוויה קשים.

כמו כן יש להכין את הילדים מראש למפגש הזה: לתת פרטים על אודות ניצול השואה, להכין מראש את השאלות שישאלו, להכינם לאפשרות של התרגשות צפויה, ואף להחליט יחד כיצד יוקירו את הניצול וייערכו לכך.

11. כאשר עוסקים בנושא השואה, מהן הסוגיות שחשוב לשים לב אליהן כאשר בכיתה יש ילדים עם צרכים מיוחדים?

חשוב שאיש החינוך יהיה רגיש ליכולת הרגשית והקוגניטיבית של הילדים בכיתה. עליו לבחור תכנים בחירה מושכלת כך שיתאימו לכל ילדי הכיתה. ראוי שאיש החינוך יסמן את ה"מצפן" שלו דווקא על פי הילדים בעלי היכולות הנמוכות. יש להימנע מהצפה של פרטים ואירועים. חשוב שהשיח יהיה ממוקד, וחשוב שאיש החינוך יהיה רגיש כל העת לכל אחד מהתלמידים ולהשפעת התכנים המועלים בכיתה עליהם. נוסף על כך מומלץ כי הפסיכולוג או היועץ יעמדו לרשות איש החינוך ויסייעו לו בכל הנוגע לילדים עם צרכים מיוחדים. להרחבה בסוגיה זו ניתן לעיין במסמך "עקרונות והמלצות לחינוך המיוחד" באתר "בשבילי הזיכרון".

להלן שוב ההנחיות להוראת נושא השואה על פי רמות גיל:

הגיל הרך: מיקוד בחיי היחיד ובסיפורם האנושי של יחידים

בית הספר היסודי: הרחבה למעגל המשפחה

חטיבת הביניים: הוספת מעגל הקהילה: גורל קהילות יהודיות שונות, התמודדות עם שאלות של זהות ומורשת, מרכיביהן של הזהות והמורשת ויחסי הגומלין שבין האדם לחברה סביבו

החטיבה העליונה: העמקת הידע ההיסטורי תוך מפגש עם סוגיות של זהות יהודית ומוסר אנושי

פרק רביעי: רשימת ביבליוגרפיה

- בשבילי הזיכרון - תכנית חינוכית בנושא השואה, אוחזר במרץ 2017, מתוך <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/UNITS/Moe/Shoa/hpnew.htm>
- בשבילי הזיכרון - תכנית חינוכית בנושא השואה, גן ילדים - יחיד, אוחזר במרץ 2017, מתוך <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/UNITS/Moe/Shoa/ganeyeldim>
- בשבילי הזיכרון - תכנית חינוכית בנושא השואה, יסודי - משפחה, אוחזר במרץ 2017, מתוך <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Moe/Shoa/yesodi/A-B.htm>
- בשבילי הזיכרון - קווים חינוכיים לעיסוק בנושא השואה בגן הילדים - מכתב להורים, אוחזר במרץ 2017, מתוך <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Moe/Shoa/ganeyeldim/ganim.htm>
- בשבילי הזיכרון: תכנית חינוכית בנושא השואה - על התכנית, אוחזר במרץ 2017, מתוך <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Moe/Shoa/AlHatochnit.htm>
- בשבילי הזיכרון: חומר עזר לצוותים ולמורים - מסמך עקרונות והמלצות לחינוך המיוחד, אוחזר באפריל 2017, מתוך http://meyda.education.gov.il/files/Moe/shoa/hatamot_hanam.pdf
- גולדהירש, אורה (20 באפריל 2009), יום הזיכרון לשואה ולגבורה בגן הילדים, אוחזר במרץ 2017, מתוך <http://edu.gov.il/owlHeb/GanaiYeladim/MiktzootVtchumayLimud/Pages/holocaust.aspx>
- חוזר מנכ"ל תשעה/4(א), לימודי שואה, אוחזר במרץ 2017, מתוך <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Applications/Mankal/EtsMedorim/9/9-10/HoraotKeva/K-2014-4-1-9-10-3.htm>
- מצליח-ליברמן, גילה (2015), חיבוק של אהבה - מדריך למספר, יסוד, חולון
- קול השואה כולה, "בשבילי הזיכרון - חומרי עזר לצוותים ולמורים - פעילות שפ" לחדר המורים", אוחזר במרץ 2017, מתוך <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Moe/Shoa/HomerEzer.htm>
- נוביק, דורית (2014), השואה כאן, אוחזר במרץ 2017, מתוך <http://saloon.co.il/blog/%D7%94%D7%A9%D7%95%D7%90%D7%94-%D7%9B%D7%90%D7%9F>
- פראנקל, ויקטור (1970), האדם מחפש משמעות - מבוא ללוגותרפיה, דביר, תל אביב
- קורצ'אק, יאנוש (1976), ילדות של כבוד, בית לוחמי הגיטאות, עמ' 365-366
- קורצ'אק, יאנוש (1996), איך לאהוב ילד; רגעים חינוכיים; זכות לכבוד, יד ושם - רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, האגודה על שם יאנוש קורצ'אק בישראל ובית לוחמי הגטאות על שם יצחק קצנלסון, הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 79
- רודיק, יוחאי, אמונה בשעת משבר, אוחזר במרץ 2017, מתוך meyda.education.gov.il/files/moe/shoa/emuna.doc

פרק חמישי:

פעילות שפ"י לחדרי מורים מתוך האתר "בשבילי הזיכרון"

קול השואה כולה

איך מדברים שואה?

איך מדברים שואה עם עצמנו?

איך מדברים שואה עם התלמידים שלנו?

הקדמה

השואה ותודעתה היו לחלק בלתי נפרד מן הזהות היהודית, הישראלית והאנושית. תלמידים בארץ חשופים לנושא השואה מגיל צעיר, והוא מלווה אותם בכל שנות התבגרותם.

עלינו, אנשי החינוך וההורים, לסייע בידי התלמידים להיחשף לנושא השואה דרך תיווך וכך לאפשר להם לבנות בתוכם את ההתייחסות לסיפור השואה: לטוות את הסיפור האנושי ולהכיר את שאבד - קהילות, משפחות, אנשים ונכסי תרבות.

הסיפור האנושי יאפשר לנו להעמיק בשאלות אלו: כיצד התמודדו האנשים בתקופת השואה? במה התחבטו? מול אילו דילמות עמדו, ומדוע בחרו כפי שבחרו? יש לשאוף לחשוף את כוחות הנפש ואת רוח האדם שנתגלו בתקופה זו. יש לעסוק במנעד הבחירות וההתנהגויות של האנשים - הפושעים הנאצים והמסייעים בידם, "העומדים מן הצד" ומנגד חסידי אומות העולם.

נעמיק במשמעויות האתיות הגלומות בבחירות הללו, נדון בערכים חברתיים ואנושיים אוניברסליים הנובעים מעיסוק בנושא, ונבחן מה ניתן ללמוד מתהליך החזרה לחיים של הניצולים ותרומתם להקמת המדינה.

טרם כניסת הצוותים החינוכיים לכיתות לפעילויות עם התלמידים בנושא יום הזיכרון לשואה ולגבורה, מוצע לקיים פעילות מטרימה במליאה עם צוות המורים. מומלץ שאת הפעילות ינחו שני מנחים. רצוי שלפחות אחד מהם יהיה מהצוות הטיפולי-ייעוצי (יועצת או פסיכולוג).

הצעה לפעילות במליאה עם צוות החינוכי

1. מטרת הפעילות

- לאפשר חיבור אישי לזיכרון השואה
- לברר את עמדת איש החינוך כלפי משימת הנחלת זיכרון השואה
- לברר כיצד איש החינוך תופס את המקום הרגשי של התלמידים כלפי הנושא
- להגדיר את הכללים ואת העקרונות האמורים ללוות את הוראת הנושא בכיתה

2. פתיחה

- המנחה יקריא ציטוט מדברי **אבא קובנר - "הוראת השואה - קונפליקט אימתני בין חיוב החיים לקללתם"** (כפי שנאמרו ביום עיון במשכן הכנסת אשר נערך ביוזמת ועדת החינוך והתרבות, 23 במרץ 1981). הטקסט המלא מובא להלן. (רצוי לחלק למורים את הטקסט המלא לקריאה).

[...] הוראת השואה היא קודם כל מעשה של חשבון נפש מתמיד עם עצמנו ועם העולם.

בחשבון נפש כזה אין באות התשובות לפני השאלות.

אנו מבקשים להזמין אתכם לבדוק יחד את האתגר הלימודי-חינוכי שהוראת השואה מזמנת לנו. לא נמהר לתת תשובות, אלא נשתהה במורכבות השאלות העומדות בפתחו של העיסוק בנושא "בשבילי הזכרון".

3. הפעילות לחדר המורים

הפעילות מבוססת על השאלון "שאלות מכינות" שפיתחה הפסיכולוגית והסופרת בת שבע דגן. המנחים יפעילו שיקול דעת מקצועי ויחליטו באילו שאלות ובכמה שאלות יעסקו בפעילות עם הצוות החינוכי.

- א. נסו להיזכר בזיכרון ילדות - שיחה עם מבוגרים או שיעור בבית הספר בנושא השואה. מה גרם לשיחה זו להיחרת בזיכרוכם?
- ב. כשאנחנו נכנסים לשיעור, כל שיעור, אנחנו מגיעים עם עמדה - רגשית, מוסרית, רעיונית. איך הייתם מתארים את העמדה הרגשית שלכם כאשר אתם נדרשים להיכנס לכיתה וללמד את נושא השואה על פי התוכנית "בשבילי הזכרון"?
- ג. איזו מורכבות פנימית מלווה אתכם, המבוגרים (הורים או מורים), כאשר אתם נדרשים לתווך לתלמידים את זיכרון השואה?

ד. מדוע צריך לדבר עם תלמידים על אודות השואה? מדוע צריך להנחיל את זיכרון השואה ולדאוג לשמר אותה?

ה. מי האדם המתאים לתפיסתכם לדבר עם תלמידים על השואה?

ו. נסו לנסח קווים מנחים לפעילות הלימודית-חינוכית בכיתה. במה נכון לשים דגש, וממה חשוב להימנע?

4. הצעה להתנסות מתוך אתר משרד החינוך על פי גיל התלמידים

מומלץ לחדרי המורים לגייס יחידת זמן כדי להתנסות בפועל בפריטים מתוך אתר התוכנית החינוכית "בשבילי הזיכרון", כדי לתת לצוות החינוכי חוויה בלתי אמצעית במפגש עם התוכנית.

5. הערות למנחים

- בשיחה זו אנו מאפשרים לצוות החינוכי **לחדד את מודעותם** לעמדותיהם כלפי משימת הוראת השואה - יש לאפשר לחברי הצוות ואף לעודד אותם **לזהות את המורכבות** הרגשית והחינוכית שבבסיס המשימה. חשוב מאוד לאפשר לחברי הצוות **להשמיע גם קשיים** וגם התלבטויות הן באשר למקום הרגשי שלהם הן באשר לתפיסתם את המקום הרגשי של התלמידים.
- כדאי לתת למשתתפים את היכולת **לזהות את הרצף** שבין הרצון לשתף, להסביר, לא להסתיר ולטשטש ובין הרצון להשאיר את הילדים תמימים, לא מודעים.
- כדאי להזכיר שהילדים נחשפים בכל מקרה לנושא השואה ואנחנו מנסים לבחור איתם את הדרך הנכונה יותר לעסוק בה.
- לילדים פרספקטיבה קוגניטיבית ורגשית שונה משל המבוגרים, ותפיסתם קונקרטי יותר וקרובה לחוויה. יש להתחשב בכך בניהול השיח בכיתה.
- סביר להניח שיישמעו קולות של **חשש** וחוסר ביטחון מקצועי. קולות אלו חשובים מאוד. בסופו של הדיון יסכמו המנחים את **מנעד הקולות** הפנימיים והחיצוניים שתוארו, ותינתן לגיטימציה לכולם.
- מומלץ להעביר מסר ברור על אודות היתרון הרגשי עבור הילד אשר המבוגר שמתווך לו את התוכנית הוא **מבוגר משמעותי** בחייו ומוכר לו.
- לסיום נשוב ונזכיר את זמינות הצוות הייעוצי טיפולי לחשיבה, להיוועצות ולתמיכה בתהליך ההוראה בכיתה.

6. הפנייה למקורות העוסקים בעקרונות קוגניטיביים ורגשיים על פי הגיל במפגש עם תכנים מהתוכנית החינוכית בנושא השואה

• קדם יסודי - כיתות א'-ב' - קישור למאמרים של שרה תאומים ואורה גולדהירש המובאים באתר "בשבילי הזיכרון".

• חטיבת הביניים והחטיבה העליונה - החוברת "מסע המשא", עמ' 15-22, http://cms.education.gov.il/NR/ronlyres/B71C6A78-8C47-4F84-BF99-A183E19D7D33/37807/polin_internet.pdf

• כיתות ג'-ו' - התייחסות לעקרונות קוגניטיביים ורגשיים בגיל של כיתות אלו כפי שכתב צוות שפ"י, "תיווך זיכרון השואה לילדים ונוער: מענים אפשריים לדילמות פסיכו-חינוכיות כלי עזר לפסיכולוגים וליועצים חינוכיים" (ראו פרקים 1-3).

"הוראת השואה - קונפליקט אימתני בין חיוב החיים לקללתם"

דברי אבא קובנר ביום עיון במשכן הכנסת ביוזמת ועדת החינוך והתרבות, 23 במרץ 1981

מציק לי הזמן שעבר. אותו הזמן שאת ריחו, טעמו, מוראותיו ותחושותיו אנחנו מבקשים, לכאורה, לאתר ואין לנו שמים לב, שבעצם, אנו ממלטים עצמנו מלעשות את זה. מציק לי זמן העתיד. מה ילמדו ילדי ישראל בעוד שלוש מאות או חמש מאות שנים? מציק לי שאנו מחייכים כאשר אומרים - בעוד שלוש מאות, חמש מאות שנה. בלעדי אמונה זו אין טעם לנושא הזה. לא מעניין אותי הזמן העכשווי. הוא חשוב רק אם אנו מאמינים, שבעוד חמש מאות שנים ילמדי ישראל את נושא השואה, כמו את בעיות העם היהודי. אם לא כן - אין כל משמעות לזמן.

מציק לי, שאין בנו עדיין הכוח למסור בעוצמה, בכוח פנימי, לדורות הבאים, את מה שעוזר לי להיות יהודי...

אני מלא הוקרה לכנסת, שסוף סוף קיבלה את החוק הכולל את זכר יום השואה והגבורה בין מטרות החינוך הממלכתי, אך חוששני שמא הסכנה הרובצת לפתחה של הוראת השואה היא זו הרובצת לפתחו של היום הזה: שהשמש העזה שבחוץ תמסמס את כל מה שעשינו כאן. הוראה היא מה שאנו זוכרים אחרי ששכחנו כל מה שלמדנו. מה ששמענו במשכן הכנסת על הוראת השואה היו דברי יהודים חיים. האימה לא הייתה כאן והכילון לא היה כאן. הבעיה היא - מה עושים בזה. קודם כל צריך להבין. חוששני שאיננו מדברים על אותו הדבר.

איך מוסרים את טעמו, תחושותיו וריחותיו של הזמן ההוא? כולם רצו לא להיות אידיאולוגיים, לא להטיף, לא להסביר. חוששני, שכולם נכשלו בזה. הוראת השואה היא קודם-כל מעשה של חשבון נפש עם עצמנו ועם העולם, חשבון מתמיד. בחשבון נפש כזה לא באות התשובות לפני השאלות. לשם כך דרושים לא רק ידיעה, בוודאי שלא רק קליטה קוגניטיבית. דרושים לכך לא רק השכלה היסטורית ספציפית או רחבה, ולא רק תכנית דידקטית. קודם-כל דרושה לכך מידה של אומץ לב. אומץ לב נדרש כאן לאו דווקא כדי לארוז בעטיפה דידקטית ממתנת את האימה והכישלון, אלא בראש ובראשונה כדי לעמוד בקונפליקט האימתני שבין חיוב החיים וקללתם.

עם פתיחת הדלת הראשונה, בבואך פנימה, אל הזמן הזה שאותו אתה רוצה ללמד, אתה רוצה לשחזר במשהו את תמונת החיים. ואז אתה עומד נוכח אימת החיים וקללתם. זה - מעבר לכל אידיאולוגיה. ציונית. אנטי-ציונית. או אחרת.

הרבה דברים עשינו לשם סיפוק חובת ההנצחה. הרבה מקומות העלו בטון של אנדרטאות. הרבה מדפים מולאו ספרים.

אילו השכלנו להכניס לבית הנכות שלנו אותו דבר שעשו, כאשר הכניסו את המטר למוזיאון הלובר ואמרו, שמאותו רגע יהיה הדבר הזה אמת-מידה לכל מידותינו. אילו השכלנו, ועוד לא מאוחר, להכניס תמונה של מימד העומק והעובדות גם יחד ולומר: זאת התעודה, שמכאן ואילך לא תהיה אמת-מידה לאהבה, לשנאה, לנאמנות, אלא זאת, הרי שהיינו עושים את המעשה הנכון ביותר של בני דור אושוויץ.

אולי אביא כאן דוגמה, ממעשה שקרה, שאני נוהג להביא בהזדמנויות שונות: באחד מימי חודש אדר, חודש שיהודים מצווים בו לשמוח, הסתתרו שלוש משפחות במסתור, באחת מערי פולין. זה אירע ערב אקציה, שלא היה ברור מה יהיה היקפה ומי יהיו מושאיה. היהודים הסתתרו בחדר אחד של בית, שהיה מוסתר על ידי קיר וארון כניסה. והם באו, קרוב לחדר, ועלו במדרגות. בחדר נשמעו נקישות הקתות והמגפיים. ובמסתור החל לבכות תינוק. למזלם של הנצורים חלפו הציידים על פני הבית. אבל האקציה נמשכה שלוש יממות. ואז, במסתור הזה, היה ליל שימורים, עם דיונים והצבעה - לחנוק את התינוק או לא לחנוק. האם, בגבורה נואשת, לא נתנה. אבל התינוק בכה. ומי שהוטל עליו לחנוק - התעלף. האם - גם היא התעלפה.

וברגע שעמדו הגרמנים בקומה השנייה של אותו בית פרצה סבתו של אותו תינוק את דלת הכניסה של הארון. הנצורים סגרו עליה את הקיר והיא יצאה בבכי ובצעקות היסטריות כדי להטעות את הציידים. והם לקחו אותה. ואז, באותו מסתור, החל דיון אחר, נוראי, נוקב ונשגב. זה קרה. זה מעבר לכל הכללות.

*

וכשפותחים את דלת המסתור הזה, האם אתה נמצא בהיסטוריה, בספרות, בחינוך לאזרחות, ביהדות? איפה אתה נמצא? אפשר להימלט מחדר זה? אפשר ללמד אהבת אם ולא להשתמש במטר הזה? אפשר להתייחס לאהבה, התמסרות וקורבן? הזמן שלי, שנשאר שם, הוא זמנם של החיים. אין חיים יותר מבלעדי הגטו. זה ממד חדש של החיים ולא של המוות, ועל דורנו הוטל ללמוד אותו. זה המתח. זה הקונפליקט. זה קרה על אדמת בני האדם.

השאלה היא: מי יעשה זאת? מי יעביר את הדבר הזה לדורות הבאים? אני חושב שאי אפשר לעשות זאת. אני יותר סקפטי לגבי האפשרות לקיים את האמרה: "דור לדור יביע אומר". אין מעבירים נסיון, לא אמונה, מדור לדור?

אף על פי כן, אין אנו פטורים מלעשות זאת. וכל כישלון שייעשה לא יהיה כגודל השואה או כגודל שכחתה. אבל ברור לי שזאת לא עושה תכנית לימודים. תכנית היא מתווה. זאת עושים,

קודם כל, בני אדם שיש בהם אומץ לב להושיט יד לגחלים. זה לא עניינו של הדור שידע את זה. לא נצליח בכך. אם לא נצליח להעביר זאת בדרך של אותה תעודה, שבה מתמקדת ההיסטוריה, הספרות, והחוויה, שעוברת את הקוגניטיביות, אל הדורות הבאים.

אני יודע מה חיזק אותי בגטו בימים הקשים. אפשר היה - אם עושים זאת בהרבה אמונה ורחמים - בלי אידיאליזציה. הרבה רחמים דרושים פה. תעודה שבכתב, שנמסרת מדור לדור, מחייבת התמודדות. בוודאי שצריך לדעת כרונולוגיה, אבל אחרי הכל - זה הטפל. איך מוסרים זיע של פנים, רטט של אדם אחד? איך עושים קלוז-אפ על אימה של זוג עיניים, על אהבה או מסירות, על אותו בחורון בקובנה, שנתן את מעט השלג שבידו לאישה הרה, מתעלפת, במקום לאחיו? אני חוזר אל המטר, אל אמת המידה, ומנסה לתאר דבר שיש בו מן התנועה האנושית שאירעה בין חומות הגטו. ואז, אולי עשינו משהו, המחנכים היהודים, אם נצליח.

לי ברור שבעיית היסוד בעוד חמש מאות או אלף שנים תהיה אותה בעיה כמו שלי היום. ביצור התרבות היהודית הוא בעיית היסוד שנתמודד איתה כל עוד נהיה עם יהודי. מה לעשות? האימה והכיליון הם חלק בלתי נפרד מתרבותנו. שימו לב: כל אימת שעלה דור חזק, או הייתה שעת התנסות גדולה, מי היו אדוני חלומותיו? יוסף חיים ברנר, הנוקב עד תהום, היה המורה של דור נועז. רק הנועזים אינם פוחדים לראות תהומות. אנחנו שוכחים שמורנו הגדול היה הצער, הסבל. אם רוצים לבצר תרבות, מבצרים אותה מן התשתית.

בכל לבי אני מצטרף לאלה המזהירים שלא לעשות את נושא השואה קרדום לחפור בו, גם אם החפירה חשובה, וגם אם ברגע העכשווי הדבר החשוב ביותר הוא לבצר את המדינה ולהיאבק בירידה. אם נשתמש בשואה כאמצעי, הרי שהאכזבה מכך שלא ייתן פרי, תהיה נוראה. הוראת נושא השואה היא מטרה לשמה. אך אוי לו ללימוד זה, אם ייעשה ללא חיבוט נפשי.

בחורבן הגדול ביותר שקרה בהיסטוריה לעם היהודי נאמר: מפני חטאינו גלינו מארצנו. תרבות מתחילה מן האשמה, מן היכולת להתמודד עם אשמה. ואין אשמת הקורבנות כעולם הרוצחים. אולי זה הדבר המיוחד את עולם הקורבנות, שאנו מבצרים את עתידינו מתוך חיבוט קשה של אשמה קשה. כדי שאחת מתכונות היסוד של היהודי, של התרבות היהודית, לא תתבטל, בא פרק קשה-אימתני זה ואינו מרפה מאתנו, ולא ירפה. כל שעלינו לעשות הוא, לנסות להתחיל בזה גם מבלי לדעת בדיוק כיצד הוא ייעשה. אבל עלינו לדעת בפני מי: בפני תלמידים יהודים, שהעם-ארצות והבערות מאיימת לפתחם.

(”הוראת השואה - קונפליקט אימתני בין חיוב החיים לקללתם”, אוחר בנובמבר 2017,

מתוך <http://www.moreshet.org/?CategoryID=277&ArticleID=462>)